

I. BAKÜ TÜRKOLJİ KURULTAYI BİLDİRİLERİNİN SATIR ARALARINDA HALK BİLİMİ MESELELERİ

Seyran QAYIBOV

Özet: Bilindiği üzere Türklük bilimi tarihinde 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, dil ve alfabe konularında radikal kararların alınması ile hatırlanır. Bunun yanı sıra kurultayın stenografi materyallerinde tarih, edebiyat, etnografya, folklor, müzecilik vb. alanlarda oldukça dikkate değer bildirilerin sunulduğu, önemli tekliflerin verildiği de görülür. Bu konularda sunulan tebliğlerin sayısının azlığı, bu bağlamda söylenenlerin genellikle bildiri metinlerinin satır aralarına serpilmiş olması, söylenenler hakkında radikal kararların alınmaması onların geniş şekilde araştırılmamasına neden olmuştur. İlaveten kurultayın gündemindeki konulardan hiçbiri gerek kurultayın yapıldığı günlerde, gerekse sonraki yıllarda devlet desteği alamadığından alfabe ve dil çalışmaları kadar ilgi görmemiş; ayrıca etnografya, tarih, edebiyat, folklor gibi konular ‘Milliyetçiliği körüklüyor.’ düşüncesi ile 1930’lu yılların ortalarından itibaren proleter sınıfının istekleri istikametinde yönlendirilmeye ve araştırılmaya başlanmıştı. Aslında kurultayın stenografi materyallerine, özellikle oturumlardan sonra kabul edilen sonuç beyannamelere bakıldığında alınan kararların Sovyet Türkolojisi için birer yol haritası niteliğinde olduğu görülür. Ne yazık ki kurultay kâtipleri Rusça bildiri ve konuşmaları kayıt altına aldıkları hâlde Türkçe sunulan bildirileri kayda almamışlardır, bu yüzden günümüze bu bildirilerin birçoğundan hâlâ haberdar değiliz.

Bu çalışmada Kamil Veli Nerimanoğlu ve Aliheyder Ağakişiyev tarafından hazırlanan “1926. Yıl I. Bakü Türkoloji Kurultayı; Stenografi Materyalleri, Bibliyografya ve Foto-Belgeler” kitabında yayımlanmış kurultay bildiri ve beyannamelerin satır aralarında yer alan halk bilimi meseleleri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Bakü, Türkoloji Kurultayı, Türklük Bilimi, etnografya, folklor, müze.

Folklore Issues in-between the Lines of the First Baki Turcology Congress

Abstract: As it is known, Baki Turkology Congress held in 1926 has been remembered with its radical decisions taken on language and alphabet in the history of Turkish science. Besides quite remarkable papers presented on history, literature, ethnography, folklore, museums and similar various areas, in the general assembly shorthand materials and important proposals emerged. In this context, because of the small number of papers presented on these issues, what is said is often scattered between the lines of the papers, and is not analysed extensively. In addition, none of the issues on the agenda of the general assembly has not taken as much attention as the alphabet and language studies, because of the lack of governmental support neither on the days of general assembly held nor the following next few years. The requests are formed by the proletarian class, with the idea that some issues such as ethnography, history, literature, folklore cause ‘fueling nationalism’ and researches have started since the mid-

1930s. Looking at shorthand general assembly materials, especially at the result of the declarations, it can be said that it has been appeared as a road map for the Soviet Turcology. Unfortunately, although the Russian papers and statements have been recorded, Turkish papers and statements have not been recorded and there is not enough information of those papers up to now.

This paper deals with “the shorthand materials, bibliography, and photo-documentations published in the 1st Baki Turkology Congress in 1926 prepared by Kamil Veli Nerimanoglu and Aliheyder Ağakişiyev. Folklore issues are studied within the lines of the published conference papers and declarations.

Key words: Baki, Turcology Congress, Turcology, ethnography, folklore, museum.

Türklük bilimi tarihinde I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın yeri oldukça önemlidir. 1926 yılının 26 Şubat'ında Bakü Maarif Sarayı'nda¹ S. Ağamalıoğlu'nun² başkanlığında ilk oturum ile çalışmalarına başlayan ve resmî olarak “I. Umumittifak Türkoloji Kurultay” adıyla adlandırılan adı geçen toplantı 131 delegenin katılımıyla 6 Mart tarihine kadar devam etmiştir. Bize göre Bakü Türkoloji Kurultayı Türklük bilimi tarihinde Türk halklarının en geniş şekilde temsil edildiği organizasyonlardan biridir. Bunun başlıca iki sebebi vardır: Birinci sebebi Komünist Parti'nin desteğini alan “Kurultay Teşkilat Komitesi” hazırlık süreci boyunca SSCB sınırları içerisinde bulunan Türk halklarının her biri ile birebir ve sıkı temas hâlinde bulunması bölge yönetimlerinin de kurultaya temsilci gönderme yönünde çaba göstermesi ile alakalıdır. Örneğin, o dönemde çıkan gazete haberlerinden, arşiv materyallerinden yahut ayrı ayrı

¹ Kurultayın yapıldığı bina Bakülü petrol zengini Musa Nağıyev tarafından verem hastası ve erken yaşta vefat eden oğlu İsmail'in anısına 1907-1913 yılları arasında yaptırılmıştır. Bina ilk önce İsmailiye, Sovyetlerin işgalinden sonra ise Bakü Maarif Sarayı olarak adlandırılmıştır. 1918 yılında Ermenilerin Bakü'yü işgali sırasında yakılan bina Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti devrinde yeniden restore edilmiştir. Hakkında çeşitli şehir efsaneleri anlatılan bina şu an Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Genel Merkezi olarak hizmet vermektedir.

² Samet Ağamalıoğlu Azerbaycan Komünist Partisi'nin önde gelen simalarındandır. 1867 yılında doğan Ağamalıoğlu 1922 yılında kurulmuş Yeni Alfabe Komisyonunun en faal üyelerindedir. 1923 yılından sonra bu komitenin başkanlığına getirilen Ağamalıoğlu, Latin alfabesinin kabulü için Sovyetlerde yaşayan Türk halkları arasında geniş faaliyette bulunmuş, konu ile ilgili Lenin'le görüşmüştür. Bakü Türkoloji Kurultayının düzenlenip idare olunmasında, Arap alfabesini savunanların ikna edilmesinde, Latin alfabesinin kabulünde aktif rol almıştır. 1930 yılında vefat etmiştir.

insanların hazırladıkları raporlardan, Kurultay Teşkilat Komitesi'nin Türkmenlerden, Özbeklerden, Kırgızlardan, Kazaklardan, Karaçaylardan, Kabardinlerden, Balkarlardan, Osetinlerden, Çeçenlerden, Nogaylardan birçok defa kurultaya katılım konusunda bilgi aldıklarını öğreniyoruz (Halilov, 2006, s. 358; Demirel, 1999, s. 30). Ayrıca komitenin, dünyaca ünlü Türkologların kurultaya katılımlarını sağlama konusunda olağanüstü çaba sarf ettiği de bilinen bir gerçektir (Demirel, 1999, ss. 31-33). İkinci sebep ise kurultaya kadar yapılanların doğurduğu zararları gören bazı Türk aydınlarının Türkoloji Kurultayı'nın çalışmalarında görev alarak yapılacak çalışmalardan, alınacak kararlardan milletin ve halkının hayrına nasıl yararlanılır düşüncesi ile bağlıdır (Hüseyinoğlu, 2011).

17 oturumda gerçekleşen ve 38 bildirinin³ sunulduğu kurultay delegeleri arasında ünlü Türkologlardan A. Hüseyinzade, M. F. Köprülüzade, V. V. Barthold, S. F. Oldenburg, N. N. Poppe, K. K. İbrahimov, A. N. Samoyloviç, B. S. Çobanzade, H. A. Odabaş, Ş. G. Şeref, N. İ. Aşmarin, H. Zeynallı, A. R. Zilfeld, S. Y. Malov, F. R. Ağazade, T. T. Menzel, L. V. Şerba ve N. G. Katanov'un isimleri dikkat çekmektedir.

Maraqlıdır: Türk halklarının tarihi, medeniyeti, maarifi ile bağlı zengin problemler programı olan Birinci Türkoloji Kurultay adeten en çok dil meseleleri ile hatırlanır. Bu birinci növbeye, kurultayda koyulmuş dil meselelerinin hecmi ile bağlıdır. Kurultayın 17 iclasından 13'ü dil meselelerine hers olunmuştur. Bunların da içerisinde 5 iclasda ancak elifba meselesi müzakire olundu elbette, bu tesadüfî deyim-dil meseleleri, bütün nezeri çıkışları ve elmi seviyesi ile yanaşı tecrübî seciye taşıyıcı, gözle görünen ve pratiki-kütlevi rezonansı olan meseleler idi (Hacıyev, 2006, s. 18) [Alıntıda yazarın imlası korunmuştur].

Gerçekten I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın materyallerine bakıldığında alfabe sorunu, yazım sorunu, terim sorunları, öğretim yöntemleri, akraba ve komşu dillerin karşılıklı ilişkileri, edebî dil ve ortak edebî dil sorunu, kök dil teorisi ve Türk dilinin tarihî sorunları (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 9; Buran, 2009, s. 438; 2011, s. 295) esas tartışma mevzusu olmuştur. Özellikle Arap yazısından Latin yazısına geçiş⁴ (Demirel, 1999, s. 29), yani "yazı sorunu,

³ Kurultayın düzenleme kurulu, özellikle Ağamalıoğlu herhangi bir aksilik yaşanmasın diye kurultaya problem çıkarmayacak kişilerin davet edilmesine özen göstermiştir. Hatta "Kurultay Tertip Komitesi" bazı davetlilere konu başlıklarını göndermiş, bu istikamette bildiri hazırlamalarını istemiştir. Arşiv materyallerinden kurultaya katılacaklardan 1 Ekim'e kadar hangi konuda bildiri yapacakları hakkında malumat vermeleri istendiği görülmektedir (Halilov, 2006, s. 360; Demirel, 1999, s. 30).

⁴ Kurultayın düzenlenme sebebinin Türkleri Latin harflerine geçirmek olduğu başından beri herkes tarafından biliniyordu (Demirel, 1999, s. 30).

kongrede görüşülen konuların bir bakıma belkemiğini oluşturmuştur” (Şimşir, 1992, s. 117).

Birçok araştırmacı bahsedilen organizasyonu Moskova'nın bir fantezisi olarak kabul etse de (Kazımoğlu, 1999, s. 4; Şimşir, 1992, s. 98) kurultayın stenografi materyallerine bakıldığında tartışılan konuların, dillendirdiği sorunların birçoğunun bugün de hâlen güncel ve ehemmiyetli olduğu görülecektir. Şöyle ki kurultayın gündeminde yer alan dil ve alfabe sorunları ile yanı sıra tartışılan Türk tarihi, etnografyası, edebiyatı, medeniyeti, güzel sanatları, müzeciliği, memleket tanıtımı, kültürel kazanımları (Buran, 2009, s. 435; Buran, 2011, s. 295; Hesenli, 1999, s. 7) vb. uzun yıllardan beri hem Türk hem de yabancı birçok Türkolog'un, kiminin art, kiminin iyi niyetle üzerinde kafa yordığı meselelerden sayılır.

Kurultayın dil ve alfabe konuları dışındaki bildirilerinin tamamına yakını açılış oturumundan hemen sonra⁵ 27 Şubat 1926 tarihinde yapılan ikinci oturumunda sunulmuştur⁶. V.V. Barthold'un “Türk Halklarının Bugünkü Durumu ve

---

⁵ 1926 yılının 25 Şubat'ında açılması planlan kurultay, başkan Ağamalıoğlu'nun hastalığından dolayı bir gün sonra, 26 Şubat saat 19.00'da (Demirel, 1999, s. 35) Lenin ve onun silah arkadaşlarının anılması ile ilk oturumuna başlar. Açılış konuşmasında Ağamalıoğlu kurultayın ehemmiyetinden bahseder. İlk oturumda kurultaya gönderilen tebrik mektupları okunur ve cevap verilmesi kararlaştırılır. Çeşitli komisyonlara üye teklifi ve tasdiki yapılır (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, ss. 17-30).

⁶ Kurultay'ın toplanmasının asıl amacı alfabe değişikliği, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş olsa da bu konunun daha sonraki oturumlarda tartışmaya açılmasının sebebi birçok araştırmacı tarafından hemen hemen şöyle değerlendirilmektedir: "Alfabe konusunun bu şekilde geriye atılmasının tabii ki sebepleri bulunuyordu. Sovyet idarecilerinin bu konuda kurultayın nasıl bir karar vereceğini kestirememesinden kaynaklanıyor, zaman kazanarak delegeler üzerinde etkiye sahip olmak istiyorlardı. Alfabe sorunundan önce görüşülen ortak imla, terminoloji konuları Sovyet idarecilerine zaman kazandırdığı gibi Türk aydınlarının kafalarındaki birlik, beraberlik, Türklük şuurunu daha da canlandırarak Latin esaslı yeni Türk alfabesinin birçok aksaklıkları getirmesinin yanı sıra, eğitim, kültür alanındaki istikballerinin ümit ışığı olacağı gerçeğini gösterebilmiştir. Buna yüreктen inanan aydınların dışında Sovyet idaresinin baskısına maruz kalarak Latin alfabesi lehine oy kullananlar da olmuştur. H. S. Hocayev'in Özbek delegeleri üzerinde, B. Çobanzade'nin ise Kırım delegelerinde etkili olduğu bilinmekteydi. Zira Arap harflerinin ateşli savunucusu olan Kırım delegesi H. Ayvazov'un B. Çobanzade ile konuşmalardan sonra ikna olduğu bir hakikattir" (İsayeva, 2000, s. 120).

Yapılması Gerekenler”, İ. N. Borozdin’in, “Tatar Medeniyeti Sahasında En Yeni Keşifler”, S. İ. Rudenko’nun “Türk Tayfalarının Etnografik Tetkikinın Muasır Vaziyeti ve En Yakın Vazifeleri”, Y. Messaroş’un “Anadolu ve Balkan Türklerinin Etnografyasının Tetkikinın Muasır Vaziyeti ve En Yakın Vazifeleri”, Çursin’in “Kafkas Türklerinin Etnografik Tetkikinın En Yakın Vazifeleri” bunlardan bazılarıdır. Yine kurultayın dil ve alfabe konulu oturumlarından sonra gerçekleştirilmiş “Diyarşinaslık” başlıklı oturumunda S. F. Oldenburg, M. F. Köprülüzade⁷ ve F. F. Menzel’in medeniyet, dil, edebiyat, yurt bilgisi vb. mevzularda bildirileri dinlenilmiş; Kurultay’ın son oturumunda ise Ali Bey Hüseyinzade “Garbın İki Destanında Türk” adlı bildirisini sunmuştur⁸. Ne yazık ki, kurultay kâtipleri Rus dilindeki konuşmaları kayıt altına aldıkları hâlde Türk dilinde sunulan bildirileri kayda alamadıklarından (Hüseyinoğlu, 2011) günümüze kadar bu bildirilerin birçoğundan habersiz kalınmıştır.

Bildirilerin satır aralarında, o tarihte yeni bir bilim olarak ortaya çıkan halk bilimi [folklor] alanında görüşlerin dile getirilmesi, tekliflerde bulunulması oldukça dikkate değerdir. Ayrıca bu istikamette söylenenlerin bir temenni olarak kalmadığı, Kurultay’ın yekûn bildirelerinde yer aldığı Kurultay’ın stenografi materyallerine bakıldığında görülecektir. Bu, XX. asrın başlarında halk biliminin Türkologlar nezdinde ne kadar ehemmiyetli olduğuna da bir işarettir.

Kurultay’ın dokuz yekûn beyannamesinin üçü Türk tarihi, etnografyası, edebiyatı, halk bilimi, kültürü, güzel sanatları, müzeciliği, memleket tanıtımı, kültürel kazanımları vb. ile ilgili ileri sürülen teklifleri, komisyon üyelerinin bu istikamette ileri sürdükleri görüşleri ve alınan kararlar doğrultusunda hazırlanmıştır. Örneğin, Kurultay’da “Doğma Dilin Tedris Usulleri” adını taşıyan on beşinci oturumunda L. V. Şerba’nın “Doğma Dilin Tedris Metodolojisinde En Yeni Cereyanlar”, İ. Lemanov’un “Türk Dillerinin Tedris Metodolojisinin Esasları” adlı bildirilerinden, C. A. Efendizade’nin, G. E. Seedi’nin, G. Şeref’in, H. A. Odabaş’ın konu ile ilgili kısa konuşmalarından

---

⁷ F. Köprülü’nün bildirişi "1926-cı İl I Bakı Türkoloji Qurultayı (Stenoqram Materialları, Bibliografıya və Foto Sənədlər) bildiri kitabında yer almaz. Köprülü kurultayda Bektaşilik ve Fuzuli hakkında birer bildiri okur. Onun Bektaşilik hakkında sunduğu tebliği 1926 yılında Türk Yurdu dergisinde [Nu. II/8, 121-130] "Bektaşiliğin Menşeleri: Küçük Asya’da İslam Batınlığının Tekâmül-i Tarihiyesi Hakkında Bir Tecrübe" başlığı altında yayımlanmıştır. Ali Bey Hüseyinzade hatıralarında Köprülü’nün kurultaydaki konuşmasının radyo vasıtasıyla halka ulaştırıldığını bildirir.

⁸ Ali Bey Hüseyinzade’nin bildirişi aynı yıl ve aynı adla Bakû’de neşredilir. "Garbın İki Destanında Türk", Bakû, Komünist Gazetesi Neşriyatı, 1926. Tebliğ 1998 yılında Ofelya Bayramlı tarafından Latin alfabesine yazı çevrisi yapılarak yayımlanmıştır. Hüseyinzade Eli Bey, Qerbin iki dastanında Türk. Bakı 1998.

sonra hazırlanan sonuç bildirgesinin onuncu maddesinde ana dilin öğretiminde “Birinci aşamada esas eğitim materyallerinin Türk halklarının halk yaratıcılığı olmalıdır.” tezinin kabul edilmesi eğitim öğretimde halk edebiyatının ne kadar önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Kanımca bu karar sonraki yıllarda ideolojik Sovyet folklorunun ilkokuldan başlayarak öğretilmesi için de bir başlangıç idi.

Kurultay’da dile getirilenler arasında bir diğer önemli konu bugün de üzerinde düşünülen müzecilik konusudur. Arkeolojik kazılar ve saha çalışmaları zamanı elde edilen malzemelerin toplanması, sergilenmesi ve korunması için Türk illerinde uygun müzelerin olmayışı katılımcılar tarafından sık sık dile getirilen bir mesele olmuştur. Bu, katılımcılar tarafından bazen açık, bazen kapalı bir şekilde gündeme getirilmiş, hatta delegelerden bazıları o günün şartları dikkate alındığında bu meseleyi daha da ileri bir seviyeye taşıyarak “ortak Türk etnografya müzesinin” kurulması teklifinde bulunmuşlardır. Bu konuda Türk asıllı delegelerin daha duyarlı olduğunu stenografik materyallerden görmek mümkündür. Konu ile ilgili ilk teklif Kafkasyalı Çursin’in “Kafkas Türklerinin Etnografik Tetkikinin En Yakın Vazifeleri” adlı tebliğinde yer alır (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 82). Kırım Devlet Üniversitesinin öğretim üyesi H. A. Odabaş ise daha somut bir teklifte bulunur. O, Türk halklarının kültürel zenginliklerinin toplanıp korunması için teklif ettiği dört maddelik paketin sonuncusunda şöyle der: “Türk Cumhuriyetlerinin birinin başkentinde umum etnografya müzesi yaratılmalıdır” (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 94). Fakat Odabaş’ın teklifi kurultaya Petersburg Bilimler Akademisinden katılan Rudenko’nun itirazı ile karşılaşılır ve Rusyalı âlim Odabaş’ın teklifine dolaylı yolla karşı çıkarak Türk yurtlarında bu istikamette yeterince çalışmanın olmadığını, Türk halklarının henüz tam olarak tetkik olunmadığını, umum ittifak etnografya müzesi yerine bölgelerde mevcut müzelerin uygun şubelerinin kurulmasının ve umum Türk müzesi meselesinin bir sonraki kurultaya bırakılması teklifinde bulunur (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 100). Rudenko’nun bu teklifi Etnografya Komisyonu’nun sonuç beyannamesinin beşinci maddesinde de esas alınır ve Türk merkezlerinin birinde Türk medeniyeti merkezi müzesinin kurulmasının son derece ehemmiyetli olduğu, ancak bu istikamette yapılacak çalışmaların bir sonraki kurultayın kararı ile yerine getirilmesine karar verilir. Aynı zamanda bildirmede Türk cumhuriyetleri ve vilayetlerinde müzelerin inşasının son derece müstesna ehemmiyet taşıdığı da ifade edilir, merkez müzelerinin hem bilgi hem de teknik bakımdan bu müzelere destek olacağı eminlikle söylenir (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 365). Ancak I. Bakü Türkoloji Kurultayı’nın “Teşkilat Komitesi”nin teklifi ile iki yıl içinde Semerkant’ta II. Türkoloji Kurultayı’nın

yapılacağı kararlaştırılmış ve bu istikamette “Türk Dillerinin İmlası Hakkında” sonuç bildirgesi hazırlayan “İmla Komisyonu”na görev dahi verilmiş olsa da (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 362) birçok araştırmacının da belirttiği gibi I. Türkoloji Kurultayı hedeflerine ulaştığından, bir başka ifadeyle Rusların alfabeyi değiştirme planını gerçekleştirdiğinden, yani Kiril alfabesinin kabulünde önemli bir mesafe kat edildiğinden Moskova için ikinci kurultaya gerek kalmadı (Demirel, 1999, s. 45; İsayeva, 2000, s. 142).

Türk halk bilimi araştırmaları bakımından I. Türkoloji Kurultayı’nda tartışılan önemli meselelerden biri de Türk etnografyasının tetkiki ile ilgili bildirilerin yer almasıydı. Bu konuda gerek Türk asıllı gerekse de yabancı delegelerin dikkate değer teklifleri olmuştur. Özellikle kurultaya şahsen davet edilen Ankara Etnografya Müzesinin Macar asıllı müdürü Messaroş’un “Anadolu ve Balkan Türklerinin Etnografyasının Tetkikinin Muasır Vaziyeti ve En Yakın Vazifeleri” adlı bildirisini oldukça önemli teklifleri ihtiva eder. Messaroş bildirisinde Anadolu Türklerinin kültürel hayatı ile ilgili yapılan araştırmalar hakkında bilgi verdikten sonra bu çalışmalar sırasında elde edilen materyallerin Ankara’daki Etnografya Müzesinde korunduğunu söyler. Messaroş’a göre Türk nüfusun ekseriyetinin SSCB sınırları içerisinde yaşadığından ve Türklük Bilimi ile alakalı yapılan çalışmaların birçoğunun da bu arazilerde yapıldığından Türk araştırmacılarla SSCB’de yaşayan Türkologlar daim iş birliğinde olmalıdırlar. Ayrıca alan çalışması esnasında elde edilen materyaller de her iki ülke müzelerinde sergilenmelidir. Özellikle Ankara’daki Etnografya Müzesi hazırladıkları kataloglarının kopyasını zaman zaman SSCB’de yaşayan Türklerin aynı ehemmiyete malik katalogları ile değiştirmeli, folklor materyallerinin toplanmasında iş birliği etmelidirler (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 77).

Ancak SSCB sınırları içerisinde yaşayan ve özellikle Türk asıllı bazı delegelerin konuşmalarından bu tarz saha çalışmalarında, arkeolojik kazılarda onların iştirakine izin verilmediğini, bu konuda onlara fırsat tanınmadığını, ayrıca tüm bunların bilerek yapıldığını öğreniyoruz. Oryat [Altay] asıllı gazeteci A. M. Sabaşkin bu bağlamda rahatsızlığını şöyle ifade eder: “Bizim halkımızın, bizim tayfanın tarihi toprak altındadır. Zaman zaman kazılar yapılır, fakat ben burada bu çalışmaları yapanlardan rica ediyorum, onların işinde yerlerdeki çalışanlar da iştirak etsinler” (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 90).

İ. N. Borozdin ise “Tatar Medeniyeti Sahasında En Yeni Keşifler” adlı tebliğinde esasen SSCB’de Türk halklarının somut olmayan kültürel mirasının tetkiki konusunda yapılanlar hakkında bilgi verir. Özellikle Kazan’da Başkirov’un Kazan Bulgarlarının eski dönem araç ve gereçleri konusunda yaptığı çalışmaları, Kızıl Orda’nın eski başkenti ve Yeni Saray şehrinde Ballod’un kazıları ve bunların Rus medeniyetine gösterdiği tesiri anlatan konuşmacı yapılanların yeterli olmadığını söyler. Borozdin, bildirisinin sonunda

Kırım'da Türk medeniyetinin araştırılmasına Çarlık döneminde engel olduğunu, Sovyet Döneminde sadece Kırım Türklerinin değil, tüm SSCB'deki Türk halklarının medeni geçmişinin yeni yeni sayfalarının açılacağına ümit ettiğini söyler (Nerimanoğlu ve Ağakişiyev, 2006, ss. 42-46).

Kazan asıllı, aynı zamanda Azerbaycan Devlet Üniversitesi öğretim üyelerinden olan Aziz Gubaydulin'in "Türk- Tatar Halklarında Tarihî Edebiyatın İnkişafı" konulu bildirisini aslında XIX. asırda Kazan Türkleri arasında başlayan folklor ve etnografya çalışmalarının özeti niteliğindedir. Gubaydulin, bildirisinde özellikle Tatar edebiyatını Batılı usulde inceleyen ilmî çalışmalardan bahseder. Onun bildirdiğine göre ünlü Tatar âlimi İbrahim Halfi 1822 yılında "Cengiz Han ve Aksak Timur'un Hayatı" adlı anonim hikâyeler toplusunu yayımlar. Halfi bu toplunun ön sözünde Tatar halkını kaybolmaya yüz tutan eski el yazmaları ve tarihî nitelikli halk edebiyatı metinlerini toplamaya, korumaya çağırır. Ayrıca Gubaydulin, Halfi'nin 1824 yılında ünlü Türkolog Fen'in danışmanlığında Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Türk'ü eserini yayımladığını bildirir. Müellifin bildirdiğine göre XIX. asırda Tatar aydınlarından Hüseyin Emir Han, Tatar rivayetlerini, Nasiri ise Volga etrafında yaşayan Tatarların kültürel değerlerini; türkülerini, âdet ve anelerini, giyim kuşamlarını derleyip yayımlamıştır. Gubaydulin, Nasiri, topladığı malzemeler hakkındaki bilgileri her yıl hazırladığı masaüstü takvimlerde yayımlardı, der. Nasiri'nin "Tatarların Sünni Müslümanlıklarından Kenar Yaranan İnanç ve Merasimleri" ve "Kazan Tatarlarının Halk Edebiyatı" adlı önemli makalelerinin de olduğunu bildiren Gubaydulin, ayrıca Nasiri'nin biri "Kazan'ın İşgali Hakkında", bir diğeri ise "1814 yılında Rusların Fransa'ya Akını" konulu iki türküyü N. V. Katanov'a verdiğini kaydeder. Bu tebliğden ayrıca Nasiri'nin özel arşivinde "Tevarih-i Bulgarıye" ve "Destanı Cengiz Han ve Aksak Timur"un yeni nüshalarının olduğunu da öğreniyoruz (Nerimanoğlu ve Ağakişiyev, 2006, ss. 47-64).

"Türk Tayfalarının Etnografik Tetkikinin Muasır Vaziyeti ve En Yakın Vazifeleri" başlığını taşıyan bildirisinde S. İ. Rudenko Türk toplumunun kültür hayatını folklorik-etnografik açıdan inceler. Tebliğde öncelikle Türklerin yaşadığı araziler hakkında bilgi verilir. Türk'ün fiziki yapısı, yaşam biçimi, giyim kuşamı tasvir edilir. Rudenko'ya göre Türklerin dinî hayatını izah etmek oldukça zordur. Araştırmacıya göre Türkler arasında hâkim din İslam'dır. Ancak İslam dini Türkler arasında eski dünya görüşünü ortadan kaldırdıysa da hâlen bazı Türk kavimleri arasında eski dinlere ait izler mevcuttur. Rudenko'ya göre Türklerin antropolojik ve etnografik hayatını öğrenmek için yazılanlar yeterli değildir ve daha geniş kapsamlı araştırmalara, monografilere ihtiyaç vardır. Mevcut yazılanların ekseriyeti ise esasen üçüncü dereceli meselelerin aydınlatılması istikametindedir. En esası ise yazılanlar süreklilik

göstermemektedir. Bunlar ise ekser hâlde eski devrin kıyıda köşede kalan hadiselerini aksettirir. Öncelik arz eden meseleler ise bilerek gölgede bırakılır gibidir. Araştırmacıya göre Türk dünyası sahasında poleoetnolojik araştırmalar henüz ilkin hâdedir. Türklerin meskûnlaştıkları arazilere, özellikle doğuya, Türk dünyasının tarihine yönelik ilmî geziler düzenlenmeli ve bu, öncelikli mesele olmalıdır. Bildirisinin ilerleyen aşamasında Rudenko kültür örneklerinin tetkikinde ayrı ayrı Türk boylarının incelenmesinin ve ortak bir zeminde buluşulması gerektiğini söyler (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 70).

Kurultay'ın halk bilimi açısından kayda değer bir başka tebliği Kafkas Türklerinden Çursin'in konuşmasıdır. O, bildirisinde Kafkas Türklerinin âdet ananelerini, medeniyetlerini, inançlarını, hayat biçimlerini inceler. Çursin'e göre Kafkas halkları, özellikle Nogaylarda ve Karaçaylarda Orta Asya Türk göçebe ve hayvancılık düzeni hâlen devam etmektedir. Araştırmacı, Kafkas Türkleri arasında göçebe hayatı alaçıklarda, yarı yerleşik hayat; Balkarlarda taş binalarda, Karaçaylarda ahşap yapılarda, Kumuk ve Azerbaycan Türklerinde ise tuğladan inşa edilen binalarda sürdüğünü belirtir. Bildiriden Kafkas Türklerinde mutfak eşyalarının ağaçtan, deriden, boynuzdan ve hatta taştan yapıldığını öğreniyoruz. Düzlük arazilerde kilden yapılan mutfak eşyaları, yüksek yerlerde ağaç, deri ve boynuzdan yapılır. Çursin, Kuzey Kafkasya Türklerinde "egzogami" (dışarıdan evlilik) evliliğin esas alındığını kaydeder. Son zamanlara kadar bir nesilden olanlar kendi aralarında nikâha girmezlerdi. Şu anda bu durum biraz esneklik kazanmıştır. Lakin hâlen birçok yerde aynı soydan olanlar evlenmezler. Azerbaycan Türklerinde ise bunun tersidir. Onlar arasında "endogami" (yakın akrabalar arasında evlilik) yaygınlık gösterir. İnanç sisteminde de bazı farklılıklar görülür. Halk edebiyatı örneklerinden bahsederken Çursin, Karaçay ve Balkarlarda Nart Destanı'nın yaygın olduğunu, Nogaylar ve Türkmenlerde ise bu destanın olmadığını bildirir. Bunun yanı sıra Çursin'in bildirisinden yapılması gerekenlerin bir hayli fazla olduğunu öğreniyoruz. Özellikle Kafkas Türk halkları hakkında kaynaklar bibliyografyası tertip edilmeli; eski kitabelerde, Kafkas Türk halkları hakkında klasik Arap edebiyatında yazılanlar bir araya getirilmeli ve yayımlanmalıdır. Bu toplumlar hakkında etnografya materyallerinin özel katalogları hazırlanmalıdır. Özellikle Kafkas Türk halklarının etnolojisinin planlı ve devamlı şekilde öğrenilmesi üzere kurumlar tesis edilmelidir (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, ss. 79-83).

Kurultay'ın Rus asıllı delegelerinden olan N. İ. Aşmarin'in halk bilimi ürünlerinin toplanması ve yayımlanması konusunda yaptığı teklifler oldukça somut niteliktedir. Sözlü edebiyat ürünleri eski el yazma defterlerden, nadir kitaplardan, mezar taşlarından, eski duvar yazılarından toplanmalı, öğrenilmeli ve yayımlanmalıdır. Eğer bölgelerde uzmanların hazırlığına gerekli kadar önem verilirse Türkoloji süratle ilerler. Araştırmacıya göre hatta ham materyallerin toplanması ve neşri Türkoloji'nin inkişafına büyük hizmet edecektir. Halk

bilimi materyallerinin yazıya alınmasına dair talimatlar hazırlanmalı, sözlü edebiyat numunelerinin neşri düzenli yapılmalı, elde edilen sonuçlar imkân çerçevesinde Rus veya Türk dillerinden birine tercüme edilmelidir. Aksi hâlde bu kaynaklardan semereli şekilde istifade hayli zorlaşacaktır (Nerimanoğlu ve Ağakişiyev, 2006, s. 144).

Kurultay’da diyarşinaslık (yurttaşlık) biliminin Türkoloji’nin aktüel konularından biri olduğunu dikkatlere sunan Oldenburg bildirisinde “yurt bilgisi” konusunda çalışmalar yapılmazsa Türkoloji sağlam temellere esaslanmayacak, der. Oldenburg’a göre diyarşinaslık işinin teşkil edilmesi için mutlaka okul ve diyarşinaslık birimleri arasında iş birliği yapılmalı, özellikle diyarşinaslık birimlerinde faaliyet gösteren çalışanların yetiştirilmesine ayrıcalık tanınmalıdır. İlâveten “Diyarşinaslık Enstitüleri”nin teşkil edilmesi oldukça önem arz eder. Araştırmacıya göre Türklerin yaşadıkları arazilerdeki yer adları ve onların manaları, adların verilme sebepleri, dil ilişkileri vb. araştırılmalıdır. Oldenburg’a göre yer adlarının tespit edilmesi, yerleşim birimlerinin planının tayini vb. bu yerlerin niçin insanlarca mesken tutuldukları konusunda bize ipucu verecektir. Çoğu defa yaşayış yerlerinin planında oldukça vacip etnik bilgiler mevcuttur. Toplumlar genellikle köken itibarıyla bağlı buldukları veyahut uzun müddet yaşadıkları yerlerin hayat şartlarına uygun davranışlar kazanırlar. Bu bağlamda Oldenburg kurultay delegelerinin dikkatini yakın zamanlarda SSCB sınırları dâhilinde gerçekleşecek nüfus sayımına yöneltir. Bu sayım Sovyetler Birliği’nde yaşayan Türk ahalisinin sayısı konusunda önem arz etmektedir, der⁹ (Nerimanoğlu ve Ağakişiyev, 2006, ss. 311-321).

Kurultay’ın özel konukları arasında bulunan Alman asıllı şarkiyatçı “Eylemsiz Profesör” (Demirel, 1999, s. 50) T. T. Menzel “Anadolu- Balkan Türklerinin Edebiyatının Araştırılması Neticeleri ve Perspektifleri” konulu bildirisinde Türk edebiyatının karakteristik özelliklerini genel hatlarıyla verir. Ancak Menzel’in Türk edebiyatı konusunda ileri sürdüğü tespitlerin birçoğu oldukça tartışmalıdır. Menzel tebliğinde yer yer, Türk sözlü edebiyatı araştırmalarına da temas eder. O, bu konuda da tek taraflıdır. Menzel’e göre Türk toplulukları önemli derecede sözlü edebiyat numuneleri yaratmışlar, özellikle onların mistik sahadaki eserleri daha çoktur. Ancak, oldukça ehemmiyetli olan bu materyaller de edebiyat tarihçilerinin dikkatinden kaçmıştır. Menzel tebliğinde esasen Anadolu sınırları

⁹ I. Bakü Türkoloji Kurultayı’ndan hemen sonra yapılan nüfus sayımında küçük Türk toplulukların büyük Türk toplumları arasında sayılmış, özellikle Kafkaslarda yaşayan azınlık Türk nüfusu bu sayımda kayda alınmamıştır.

içerisinde yazılan edebiyat tarihçiliği üzerinde durmuş ve ona göre Anadolu'da edebiyat tarihçiliği esasen tezkirecilik üslubundadır ve Batı tarzı edebiyat tarihçiliği Türkler tarafından bilinmemektedir. Ancak Anadolu'da yazılan tezkirelerin bir kısmı zaman zaman İtalyan, Fransız ve Alman dillerine tercüme edilmiştir. Müellife göre bu tarz çalışmalar Avrupa'da Türklere karşı ilginin uyanmasına da neden olmuştur. Menzel bu dönemde Türklere özel ilgi duyan Rusya'da ise Türk edebiyatı tarihçiliği konusunda herhangi bir çalışmanın olmadığını söyler. Fakat XIX. asırda V. V. Radloff'un çalışmalarıyla Türk halkları edebiyatının tetkikinde köklü değişikliklerin meydana geldiğini kaydeden müellif, V. V. Radloff'un Rusya'da yaşayan Türklerin tetkikine uzun yıllar büyük bir aşk ve sarsılmaz bir azimle emek sarf ettiğini bildirir. Menzel, Türk sözlü edebiyatı araştırmaları tarihinde ilk Batılı halk bilimi uzmanlarından olan I. Kunoş'un çalışmaları için ise şöyle der:

Oldukça verimli olan bu ortamdan faydalanan İgnas Kunoş ise halk edebiyatına olan ilgiyi yükseklere kaldırdı. Şimdiye kadar Türk halklarında halk romantizmi fazla inkişaf etmediğinden ve onlar arasında halk edebiyatının zengin servetlerinden yararlanabilen Herder veya Grimm gibi insanlar bulunmadığından Kunoş bu boşluktan faydalandı, bu doğrultudaki talepleri ödedi ve zengin folklor materyalleri koleksiyonunu yayımladı (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 325).

Menzel'e göre Türk şiirinin araştırılmasında Gibb'in, Paul Horn'ın, Hatman'ın, Gordlevskiy'nin çalışmaları Türklerin kendilerini bile edebiyatlarını araştırmaya sevk etti. Menzel'e göre Türk araştırmacılar arasında sadece F. Köprülüzade'nin çalışmaları Batı tarzındadır ve Köprülü bu çalışmaları ile Türk edebiyatı ilmine önemli katkı sağladı (Nerimanoğlu ve Ağakışiyev, 2006, s. 328).

Kurultay'da tartışılan her bir konunun, önerilen her bir teklifin Kurultay'ın sonunda kabul edilen sonuç bildirgelerde değerlendirildiği stenografi materyallerinde görülmektedir. Bu beyannameler esasen Rus asıllı katılımcıların tezleri çerçevesinde hazırlanmıştır. Sovyet Türkolojisi için bir yol haritası olarak düşünülen bu dokuz beyannamedeki bazı kararların, özellikle dil ve alfabe konusunda olanların hemen uygulamaya konduğu bilinmektedir. Diğer alanlarda alınan kararların uygulanmasında biraz gecikmeler olsa da Kurultay'ın gerçekleştiği tarihten başlayarak on yıl kadar süreyle ister Azerbaycan'da, isterse de diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde halk bilimi ve etnografya alanında yapılan çalışmalara hız verildiği, derlemeler sırasında elde edilen halk edebiyatı örneklerinin, özellikle âşık şiirinin gazete ve dergi sayfalarında geniş şekilde yayımlandığını (Namazov, 1984, s. 154), kurultayda alınan kararlar gereği bu çalışmalara yön veren kurumların yeniden yapılandırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Bakü'de yayımlanan *Maarif ve Medeniyet* dergisinin 1927 yılındaki üçüncü sayısında bir duyuru dikkati çekmektedir. Duyurudan Azerbaycan'ı öğrenmek, özellikle bölgelerdeki sözlü edebiyat örneklerini toplamak için gezilerin düzenlendiğini, bu gezilerde toplanan anonim ve ferdi halk edebiyatı

metinlerinin gazete ve dergi sütunlarında yayımlanmasına geniş imkân tanındığını öğreniyoruz. Diğer taraftan XIX. asrın son çeyreğinden itibaren Azerbaycan halk bilimi örneklerinin toplanması ve neşri istikametinde yapılan çalışmaların bu kurultayla birlikte daha da organize hâl aldığı, elde edilen materyallerin 1927 yılından itibaren antolojiler vb. şekilde yayımlandığı görülmektedir. Kurultay'ın hemen sonrasında yayımlanan birçok kitap ise bugün bizim için eşsiz kaynak niteliğindedir. Bu kitaplar o dönemde henüz sansür uygulanmamış orijinal metinleri içermektedir. Çünkü daha sonraki dönemde derlenip yayımlanan metinlere, hatta bahsi geçen kitapların tekrar neşrinde mevcut örneklerle ne denli müdahale edildiği ayrı bir araştırmanın konusudur. Sadece şu kadarını söylemek lazımdır ki o dönemde Dede Korkut, Manas, Alpamış gibi birçok destan örneği de Türkologlar gibi suçlamalara maruz bırakılmış, hakkında konuşmak yasaklanmıştır (Kasımov, 2011, ss. 83-220). 15 Mayıs 1928'de Bakü'de düzenlenen I. Azerbaycan Âşıkları Kurultayı'nın da I. Türkoloji Kurultayı'nın tesiri ile tertip edildiğini söylemek zor olmasa gerek. Çünkü bu kurultayın düzenlenme şekli, sunulan tebliğlerin içeriği, S. Ağamalıoğlu'nun bu kurultayın da gerçekleşmesinde aktif rol alması, devlet desteğini sağlaması vb. mevcut geleneğin devamı niteliğindedir.

Ancak 1930'lu yılların ortalarından SSCB sınırları dâhilinde siyasi ortamın değişmesi, özellikle 1937 yılından itibaren aydınlara, özellikle Türk aydınlara yönelik başlatılan Stalin zulmü ilk olarak I. Türkoloji Kurultayı ve bu kurultaya katılanları hedef aldı. Resmî kaynaklar I. Türkoloji Kurultayı'na katılan 131 delegenin 100 kadarının on yıl kadar sonra başlayan 'aydınlık soykırımı'nda Pantürkist damgasıyla suçlanarak kurşunlandığını yahut uzun süren hapislere maruz bırakıldığını gösterir. Özellikle onların suçlanmasında I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nda gösterdikleri faaliyetlerin ön plana çekildiği kaynaklardan görülmektedir (Kasımov, 2011, s. 363; Buran, 2011, s. 301). Konu ile ilgili Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin Başkanı Anar, 2006 yılında Bakü Türkoloji Kurultayı'nın 80. yılı ile alakalı *Edebiyat Gazetesi'nde* yayımladığı bir yazısında şöyle der:

Azerbaycan delegasyonunu hatırlayalım: Stenografide 17 Azerbaycan temsilcisinin adı var. Zamanı gelince dünyasını değiştiren Sametağa Ağamalıoğlu'ndan başka, Azerbaycan temsilcilerinin hepsi, tekrar ediyorum istisnasız hepsi 37 yılının Stalin soykırımının kurbanı olmuştur. Kurşunlanan kurşunlanmış, sürülen sürülmüş, her hâlde hiçbirisi geri dönmemiştir (Anar, 2006).

Doğal olarak kurultay delegelerine karşı sergilenen bu tutum zamanla onun aldığı kararların gerçekleşmemesine, kâğıt üzerinde kalmasına neden oldu (Kasımov, 2011, s. 10). Özellikle 1939 yılından itibaren SSCB sınırları

içerisinde yaşayan Türk soylu halkların yeniden alfabe değişikliğine maruz bırakılması, yani Kiril alfabesine geçiş ile I. Türkoloji Kurultayı'nda alınan kararları tamamen rafa kaldırmış, Stalin'in ölümüne kadar bu toplantıdan bahsetmek bile yasaklanmıştır.

Sonuç olarak şunu kaydetmek gerekir ki Bakü Türkoloji Kurultayı, Türklük bilimi tarihinde kendisinden en çok bahsedilen toplantılardan biridir. Hakkında yapılan her bir çalışma kurultayın siyasi yönünü değerlendirmekle beraber onun Türkoloji ilmine olan olumlu veya olumsuz etkilerini de incelemektedir. Gerçekleştiği tarihten seksen yedi yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen kurultayın Türkoloji tarihinde birçok ilklere imza attığı, başlatmış olduğu tartışmalarla günümüzde bile ehemmiyetli ve güncel meseleleri tartıştığı görülmektedir.

Kaynakça

- Anar. (2006, 10 Mart). Fereh, Ümit, Facia. Birinci Türkoloji Kurultay Hakkında Düşünceler. *Edebiyat Gazetesi*, Bakü, Azerbaycan.
- Buran, A. (2009). Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı. *Turkish Studies*, 4(3), 430-444.
- Buran, A. (2011). *Kurşunlanan Türkoloji* (3. bsk.). Ankara: Ereğ Matbaası.
- Demirel, Ö. F. (1999). I. Türkoloji Kongresi ve Theodor Menzel. *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı Bildirileri (29-30 Kasım 1996)* içinde (ss. 27-65). Ankara: TDK Yayınları.
- Halilov, B. (2006). *Türkologiyaya Giriş*. Bakı: Nurlan Matbaası.
- Hesenli, C. (1999). Birinci Türkoloji Kurultaya Kısa Tarihi Baxış. *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı Bildirileri (29-30 Kasım 1996)* içinde (ss. 7-12). Ankara: TDK Yayınları.
- Hüseyinoğlu, Ş. A. (2011). *Harf İnkılabının Salnamecisi Halid Said Hocayev*. 07 Kasım 2013 tarihinde <http://ali-shamil.tr.gg/Harf-inklab%26%23305%3B-salname%E7isi-Halit-Seit.htm> adresinden erişildi
- İsayeva, Ş. (2000). *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı ve Türk İnkılâbına Tesirleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kasimov, C. (2011). *Azerbaycan Folklorşünaslığı ve Sovet Totalitarizmi*. Bakı: Nurlan Matbaası.
- Kazımoğlu S. (1999). Alman Türkologları ve Birinci Bakü Türkoloji Kongresi. (Prof. Dr. Georg Jakob, Prof. Dr. Theodor Menzel, Prof. Dr. Paul Wittek). *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı Bildirileri (29-30 Kasım 1996)* içinde (ss. 1-5). Ankara: TDK Yayınları.
- Namazov, K. (1984). *Azerbaycan Aşık Seneti*. Bakı: Yazıçı Neşriyatı.
- Nerimanoğlu K. ve Ağakışiyev, A. (2006). *1926-cı il I Bakü Türkoloji Kurultayı*. Bakı: Çınarçap.
- Şimşir, B. (1992). *Türk Yazı Devrimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.